

Van Wad tot Woud; Nieuws uit de Friese natuur

Henk Jansen & Merel Zweemer

Wat werden we toch weer verwend met heerlijk zomers weer gedurende grote delen van het voorjaar en de zomer. Na een milde winter ontwikkelde zich ook een mild voorjaar waarbij in Fryslân gedurende een groot deel van de tijd minder regen viel dan in de rest van het land. Deze weersomstandigheden hebben ook hun invloed gehad op dieren en planten. In eerste instantie leek het erop dat de zachte winter en het voorjaar gingen zorgen voor een insectenrijk jaar. Uiteindelijk bleek de hevige regenval in de maand mei toch voor veel insecten te veel van het goede te zijn, waardoor de eerste generatie van bijvoorbeeld veel dagvlinders maar in lage aantallen voor de dag kwam. De zomer was echter vooral in juli zonnig en warm waardoor er veel vlinders, bijen en hommels en andere insecten te zien waren tijdens de maanden augustus en september. In deze rubriek stellen we u op de hoogte van de laatste nieuwtjes op het gebied van de natuur in Fryslân. We zetten enkele van de meest opmerkelijke natuurwaarnemingen uiteen. Indien u een mooie ontdekking heeft gedaan waar u anderen van op de hoogte wilt stellen, laat dit ons dan weten via mzweemer@gmail.com.

2014 goed broedjaar voor de Velduil

In het voorjaar van 2014 werden op verschillende plaatsen in Friesland en de rest van Nederland onverwachts broedende paartjes Velduilen (*Asio flammeus*) aangetroffen. Aan het einde van het broedseizoen blijkt het alleen al in Friesland te gaan om een vijftigtal broedparen. Dat is meer dan de laatste jaren landelijk werden vastgesteld! De meeste Velduilen startten een nest midden in regulier boerenland, waar ze vaak door de boer zelf werden ontdekt. In samenwerking met vrijwilligers van broedvogelinventarisaties en ringprojecten werden deze nesten beschermd en gemonitord. Op veel locaties werden de maaidata uitgesteld totdat de jonge uilen waren uitgevlogen. Waar komen al deze Velduilen vandaan? Dat is niet helemaal bekend, maar men vermoedt dat het grotendeels om nomaden, zwervende dieren, uit andere delen van Europa gaat. Door de milde winter heeft zich een zeer goed muizenjaar ontwikkeld. Dit vertaalde zich ook in een groot broedsucces voor andere muizenetende roofvogels. In het tijdschrift Limosa zal te zijner tijd nog een artikel worden gepubliceerd over het broedsucces van de Velduil in 2014. Wie nog waarnemingen en informatie over broedgevallen heeft, kan deze doorgeven aan coördinator Romke Kleefstra via email: romke.kleefstra@sovon.nl.

Nieuwe nachtvlindersoort ontdekt

In de nacht van 20 juli 2014 deden Siep en Jannie Sinnema van Vlinderwerkgroep Friesland een bijzondere waarneming. Tijdens een nachtvlinderexcursie op de Delleboersterheide vingen zij een nachtvlindersoort die nog nooit eerder in Nederland gezien was. Het betrof een vlinder van de familie der uilen met de wetenschappelijke naam *Eucarta virgo*. De vlinder wordt nu tijdelijk Maagdenuil genoemd totdat de soort een Nederlandse naam wordt toegekend. Het is lastig te zeggen hoe de vlinder in Fryslân is beland. Deze soort komt voor in het zuiden en oosten van Europa. De vlinder is aangetroffen in Duitsland en Denemarken, maar nog nooit in België of Nederland. Gedurende het moment

van de vangst was het al wekenlang oostenwind, dus mogelijk dat de vlinder hierheen gevlogen is. Het is echter niet uit te sluiten dat de vlinder via een vakantieganger of kweker in ons land gekomen is. De vlinder lijkt zich vanuit het oosten uit te breiden dus mogelijk volgen er in de toekomst meer waarnemingen van deze soort.

Figuur 1. *Eucarta virgo*, Delleboersterheide 20 juli 2014 (foto Siep Sinnema).

Oostelijke vos invasie

Vanaf 10 juli kwamen meldingen binnen van een op Grote vos (*Nymphalis polychloros*) gelijkende dagvlindersoort. Het bleek hierbij te gaan om de Oostelijke vos (*Nymphalis xanthomelas*). Door de langdurige oostenwind heeft deze vlinder Nederland weten te bereiken. Vooral uit het noorden van ons land kwamen veel meldingen, ook uit Fryslân. Op 11 juli zag vlinderteller Mariske Pemmelaar-Groot een bijzonder exemplaar van wat zij eerst voor een Grote vos hield op een bloedende stam van een eikenboom zitten in de buurt van Hoornsterzwaag. Zij had geen camera bij zich en filmde het dier met haar telefoon. Van een stilstaand beeld maakte ze daarop een foto en stuurde die naar Telmee/de Vlinderstichting. Er werd daar eerst ook aan de Grote vos gedacht maar dit was niet geheel overtuigend. Toen het dier

Figuur 2. Oostelijke vos, Hoornsterzwaag 12 juli 2004 (foto Mariske Pemmelaar).

gele poten bleek te bezitten werd duidelijk dat het om een Oostelijke vos ging, een uiterst zeldzame trekvlinder, die nog nooit eerder in Nederland gezien was. De volgende dag maakte Mariske een reeks foto's, waarvan er ook één in de Geaflecht werd gepubliceerd. De meldingen uit andere delen van het land kwamen nu ook binnen en bij Bunnik leidde het nieuws tot een ware oploop van vlinderadepten. Dit is Hoornsterzwaag bespaard gebleven. Het filmpje dat Mariske maakte van de Oostelijke vos (en een Hoornaar) is te vinden via de website van Hoornsterzwaag (<http://hoornsterzwaag.nederland-web.nl/>).

De Oostelijke vos breidt zich al jaren westwaarts uit. Volgens Natuurbericht.nl werd de vlinder in 2011 voor het eerst in Finland gezien, met vele duizenden exemplaren. In het daarop volgende jaar kwam de vlinder Zweden binnen en dit jaar bereikten ze zowel Noorwegen als Nederland voor het eerst. In ons land is inmiddels gebleken dat de vlinder vleermuiskelders opzoekt om te overwinteren, zoals sommige andere vlinders ook doen. Daarom is de oproep gedaan door de Vlinderstichting om tijdens inventarisaties van vleermuisbunkers goed op te letten of de Oostelijke vos ook aangetroffen wordt. Vanaf komend voorjaar kan pas worden onderzocht of de Oostelijke vos zich hier ook voortplant.

Gentiaanblauwtje verdwenen uit Friesland?

Uit een gezamenlijk onderzoek van Staatsbosbeheer, It Fryske Gea en Bureau FaunaX blijkt dat het Gentiaanblauwtje (*Phengaris alcon*) als soort verdwenen is uit Friesland. Bij een veldbezoek aan de laatste bekende vliegplekken in het oosten van Fryslân werd geen spoor aangetroffen van de eitjes van deze vlinder. In een gezond biotoop zet het Gentiaanblauwtje haar eitjes af op de bloemknoppen van de Klokjesgentiaan (*Gentiana pneumonanthe*). De rupsen eten eerst het vruchtbeginsel van de bloem op en laten zich vervolgens op de grond vallen. Hier wacht de rups tot er een Ruwknoopmier (*Myrmica scabrinodis*) voorbijkomt. De rups imiteert een mierenlarve en scheidt een zoetige vloeistof af

waar de mieren dol op zijn. De mieren nemen de rups vervolgens mee naar hun nest en verzorgen en voeden daar de rups in ruil voor diens zoete afscheiding. Na de winter verpopt de rups tot vlinder en verlaat deze het nest, voordat de mieren de 'indringer' aanvallen. In de achteruitgang van het Gentiaanblauwtje spelen een aantal zaken mee. De waardplant van het Gentiaanblauwtje groeit op voedselarme gronden. De heideterreinen worden steeds voedselrijker, waardoor ze vergrassen. Ook wordt er wel geplagd om de heide weer voedselarmer te maken. Met die maatregelen worden de nesten van de mieren geheel verwijderd. Ook is er vaak weinig uitwisseling tussen populaties, want het Gentiaanblauwtje vliegt nauwelijks verder dan een paar honderd meter, waardoor de kans op inteelt tussen de vlinders ook groter is.

Nieuwe invasieve exoot

Dit jaar werd de Iepen zigzagbladwesp (*Aproceros leucopoda*), een invasieve exoot, voor het eerst in Fryslân aangetroffen. Deze bladwesp is van oorsprong uit Japan afkomstig en is als exoot bekend van andere Midden-Europese landen, waar het beestje in korte tijd de ontbladering van Iepen kan veroorzaken. De aanwezigheid van de Iepen zigzagbladwesp is het gemakkelijkst vast te stellen door het vraatspoor van de larve. De bladwesp breidt zich mogelijk zo snel uit met behulp van menselijke transportsystemen. De bladwesp is landelijk vooral veel aangetroffen langs (spoor)wegen. Om de verspreiding van deze exoot beter in kaart te brengen, roept het EIS Kenniscentrum Insecten op om waarnemingen van eventuele vraatsporen door te geven via www.waarneming.nl.

Figuur 3. Vraatspoor van de Iepen zigzagbladwesp, Leeuwarden 10 september 2014 (foto Sjors van 't Strandje).

Planten

Op plantengebied is er over de afgelopen periode weer allerlei nieuws te melden. Om te beginnen met een zeer kleine soort moet zeker het Mosbloempje (*Crassula tillaea*) genoemd worden. Er waren dit jaar al een kleine honderd meldingen, waarvan de eerste al op 13 januari werd gedaan door Bernd-Jan Bulsink op Ameland! Daarnaast waren er zeer veel vondsten door Piet Zumkehr op Terschelling, terwijl ook Vlieland

en Schiermonnikoog zich mogen verheugen over de aanwezigheid van dit kleine plantje. Over deze "campingadventief", die zich manifesteert op open plekken die 's zomers uitdrogen en die daarnaast ook langs paden op begraafplaatsen en langs dijken gevonden kan worden, komen wij later in de exotenrubriek vast nog terug. Zij komt voornamelijk in Zuid-Europa voor, maar is ook ingeburgerd in Noord-Amerika en Zuid-Afrika (bron: Wilde-planten.nl).

Figuur 4. Mosebloom (foto copyright van www.verspreidingsatlas.nl).

Kamferalant (*Dittrichia graveolens*, in het Frysk Kaanferalant), is een nieuwe soort voor Nederland uit de Asterfamilie. Deze plant werd op 26 september 2014 voor het eerst in Fryslân gevonden. De soort is in 1995 al beschreven door P.F. Stolwijk in het Floron-nieuws voor Nederland en heeft zich sindsdien met name langs de berm van snelwegen een weg gebaad naar het noorden. Op het kaartje bij de website van verspreidingsatlas.nl is te zien dat zij in het noorden met uitzondering van een melding in Oost-Groningen

Figuur 5. Draadfonteinkruid (foto copyright van www.floron.nl).

tot nu toe nog niet waargenomen was. Kenmerkend is de sterke kamferachtige geur, hetgeen in de term graveolens (sterk "riekend") terugkomt. In het Engels kwam het deze soort dan ook op de naam "Stink-Aster" te staan, waar de Duitsers het overigens op "Klebriger Alant" houden om de tweede kenmerkende eigenschap, de kleverigheid van de stengels die sterk bekleed zijn, mee te onderstrepen. In Fryslân werd de soort gezien bij Skoatterswâld en de Kavels bij Heerenveen, in de Veenpolder de Deelen en bij Grou. Van oorsprong is dit een soort uit Midden- en Zuid-Europa.

Wellicht nog spectaculairder is de eerste vondst langs de IJsselmeerkust van Draadfonteinkruid (*Potamogeton filiformis*). Dit is een uiterst zeldzame, maar van oorsprong wel inheemse soort die tot nu toe nog alleen van Texel bekend is (C.J. W. De Bruin, Gorteria 2002). Zij is kenmerkend voor kalkmoerassen in de duinvalleien, een biotoop dat sterk teruggelopen is. Deze soort was ook bekend onder de naam *Stuckenia filiformis*. De bladeren vallen buiten het water penseelvormig samen en zijn erg smal. Het tongetje is stomp.

Het parasitair levende Klein warkruid (*Cuscuta epithymum*) werd voor het eerst sinds jaren weer gevonden in Fryslân en wel op de Lippenhuisterheide door zowel Harma Scholten als Marten Sikkema in september van dit jaar. Het betreft een soort die voor 1990 op veel plaatsen in oostelijk Fryslân op heide nog wel voorkwam maar sindsdien sterk achteruitgegaan is. Hoewel de naam een parasitering op de Grote tijm (*Thymus pulegiodes*) doet vermoeden is Klein warkruid een stengelparasiet op Struikhei en ook wel op andere heidesoorten.

Hinko Talsma vond in Sneek de Gevlamde fijnstraal (*Conyza boariensis*), een nieuwe soort voor Fryslân. Ook van de verwante Hoge fijnstraal (*Conyza sumatrensis*) vond hij een kleine populatie in Leeuwarden. Beide soorten zijn nazomerbloeiers en zijn incidenteel in het noorden gevonden. Vooral Hoge fijnstraal kan gemakkelijk verward worden met de zeer algemene Canadese fijnstraal (*Conyza canadensis*). De bloemhoofdjes van de Hoge fijnstraal zijn iets groter en de omwindsels zijn duidelijk behaard (waardoor ze een grijzig groene indruk maken). Canadese fijnstraal heeft kleine hoofdjes en heldergroen omwindsel, zonder of vrijwel zonder beharing. In het midden van het land wordt nog een fijnstraal gevonden; de Ruige fijnstraal (*Conyza bilbaoana*), deze staat zelfs nog niet in de flora! Deze is op termijn ook in Fryslân te verwachten.

Tenslotte aandacht voor een aantal nieuw gedetermineerde waterplanten uit het geslacht *Wolffia* waarover door Bureau Waardenburg afgelopen juli een nauwgezet verslag is gepubliceerd op hun website (www.buwa.nl). Het gaat om twee nieuwe soorten kroos, namelijk *Wolffia australiana* en *Wolffia columbiana*. De eerstgenoemde soort heeft

een erg smalle vorm met een opvallend lange kiel aan de onderzijde waardoor de plantjes twee keer zo hoog als breed zijn. Zoals de naam al aangeeft is het herkomstgebied Australië en Nieuw-Zeeland. De tweede soort komt zowel in Noord- als Zuid-Amerika voor en valt met name op door een andere kleurverdeling dan het bekende Wortelloos kroos (*Wolffia arhiza*). *Wolffia columbiana* blijkt in Zuid- en Noord-Holland, Gelderland, Overijssel en Groningen voor te komen. De soort is winterhard. Of de recent vastgestelde *Wolffia australiana* dat ook is, is onbekend. Door de Voedsel- en Warenautoriteit is tussen een partij waterplanten uit Maleisië ook nog een derde *Wolffia* soort aangetroffen, de *Wolffia globosa*. Deze soort is in het buitenwater nog niet vastgesteld. Voor meer details en foto's wordt de website van Bureau Waardenbrug aangeraden.

Zoogdieren

Bij Appelscha werd een in een fuik verdrinken exemplaar van de Amerikaanse nerts (*Neovison vison*) gevonden, die sinds jaren niet meer in Fryslân was aangetroffen. De soort lijkt sterk op een bunzing. Er is een nertsfarm bij Boelenslaan, maar of dit dier daarvan afkomstig is, is niet bekend. Op de foto is het exemplaar te zien.

Figuur 6. Amerikaanse nerts, Appelscha juli 2014 (foto Harrie Bosma).

Het meest bijzonder was zonder twijfel de zekere waarneming op film (28 augustus dit jaar door Harrie Bosma) van een Bever (*Castor fiber*) bij de Coevorder Ee in Zuidwest-Fryslân. Weliswaar was er vijf jaar geleden ook al eens een Bever gezien bij Woudsend, een exemplaar dat indertijd gemakkelijk te vangen was en naar de Fûgelhelling in Ureterp gebracht werd. Het ging hierbij echter om een Canadese ondersoort, die vermoedelijk ontsnapt was uit gevangenschap. Het recent gefilmde exemplaar is wel degelijk een Europese Bever. Welke route het dier genomen heeft en of deze afkomstig is van de bekende populatie rond het Zuidlaardermeer (op zo'n 80 km) of van die uit het Ketelmeer (afstand zo'n 65 km) is niet te bepalen. De bevers worden niet gezenderd zoals met Otters wel gebeurt en er wordt ook (nog) geen onderzoek aan DNA via uitwerpselen gedaan. Bij de sluis van Lemmer heeft Harrie Bosma nog wel gezocht naar sporen om te kijken of het dier hier langs is geweest, maar hij heeft niets aangetroffen. Kijk voor het filmpje van Harrie Bosma op Youtube.

Weekdieren

In Akkrum werden exemplaren van de Quagga mossel (*Dreissena rostriformis bugensis*) gevonden. Deze soort wordt gekenmerkt door een zigzagpatroon op de rug dat naar één kant vervaagt. De soort, afkomstig uit het gebied rond de Zwarte en de Kaspische Zee, lijkt wel op de verwante driehoeksmossel. De laatste jaren is zij met een enorme opmars bezig. Zij filtert het water en maakt dit veel helderder. Over de gevolgen hiervan voor de aquatische ecologie verschillen de deskundigen van mening. Zie hiervoor het artikel van Verdonschot en Verdonschot in het tijdschrift Landschap (2014) (3): 173-178.

Henk Jansen
Skeanewei 12
9212 VC Boarnburgum
info@elodea.org

Merel Zweemer
De Boorne 15
8939 BS Leeuwarden
mzweemer@googlemail.com